

BİR RUS SEYYAHIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILIN SONUNDA DOĞU TÜRKİSTAN

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Bahattin GENCAL*

Geliş Tarihi: 23.05.2019

Kabul Tarihi: 11.06.2019

Özet

*Çarlık Rusya'sı zamanında Doğu Türkistan tarihi üzerine incelemelerde bulunan önemli bilim adamları yetişmiştir. Bu bilim adamlarından biri Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'dir. Kendisi iyi bir asker olan Novitskiy, aynı zamanda iyi bir tarihçi ve etnograftır. Hindistan'dan Fergana'ya seyahati esnasında kaleme almış olduğu *Iz indii v Ferganu* adlı eserinde özellikle 19. yüzyılın son dönemlerine dair Doğu Türkistan tarihi hakkında vermiş olduğu bilgilerle bu alandaki incelemelere büyük katkı sağlamıştır. Bu makalede Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in hayatı, eserleri ve Doğu Türkistan coğrafyası hakkında verdiği bilgiler aktarılmak suretiyle bu alandaki çalışmalara katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Vasiliy Fedoroviç Novitskiy, Doğu Türkistan, Kaşgar, 19. yüzyıl, Andicanlılar.

THE EYES OF A RUSSIAN TRAVELER AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Abstract

*Important scientists who studied the history of East Turkestan in the time of Tsarist Russia were trained. One of these scientists is Major General Vasily Fedorovich Novitskiy, who is a good soldier, is also a good historian and ethnographer. In his work named *Iz indii v Ferganu*, which he wrote during his visit to Fergana, he made a great contribution to the studies in this field especially with the information he gave about the history of East Turkestan in the late 19th century. In this article, the life of Major General Vasily Fedorovich Novitskiy and his works and information about the history of East Turkestan have been conveyed.*

Keywords: Vasily Fedorovich Novitskiy, East Turkestan, Kashgar, 19th century, Andicans.

Giriş:

Doğu Türkistan coğrafyası, doğu-batı ekseninde Çin ile batı ülkeleri arasında, tarihin en eski devirlerinden beri devam ederek gelen ipek yolu¹nun en önemli güzergâhlarından biri olması münasebetiyle, Türk tarihinde büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu önemini, milattan önceki yıllardan milattan sonra 19. yüzyıla kadar korumaya devam etmiştir.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: bahattin25@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-5947-011X

¹ Tarih boyunca Orta Asya'da kurulmuş olan Türk devletleriyle Çinliler arasında Asya Hunlarından itibaren Çinlilerin Türk yurdundan uzaklaştırıldıkları Talas savaşına kadar geçen süreçte amansız siyasi ve askeri mücadeleler yaşanmıştır. Bu doğrultuda ilk defa Çin imparatorlarından Wu-ti (M. Ö. 141-87) İç Asya üzerinden Akdeniz kıyılarına ulaşan Meşhur İpek yolunu almak istemişti. Bu doğrultuda İpek yolu üzerindeki memleket ve kavimleri öğrenmek ve Hunlara karşı onlarla iş birliği sağlamak amacıyla yüksek rütbeli bir asker olan Chang-chien'i batıya Türk topraklarına yollamış, bu topraklarda uzun müddet kalan bu şahıs Çin'e döndüğünde edindiği bilgileri ve temaslarını tavsiyelerini ihtiva eden bir raporla imparatora sunmuştur. Bu rapor Çin'in Orta Asya siyaseti için başlıca rehber vazifesini görmüştür (Kafesoğlu, 1999: 64).

Sömürgeciliğin dünya üzerinde yaygınlaştığı bu yüzyılda, stratejik önemi, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği dolayısıyla Doğu Türkistan coğrafyası, çeşitli devletlerin ilgi duydukları önemli bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu doğrultuda coğrafya üzerine yapılan ilmi gezi, inceleme ve araştırmalar neticesinde Fransızca², İngilizce³ ve Rusça eserler kaleme alınmıştır. Esasında coğrafi konumu itibarıyla Batı Türkistan bölgesini hakimiyet altında bulunduran Ruslar, Fransız ve İngilizlere nazaran Doğu Türkistan coğrafyasına daha fazla ilgi duymaktaydı. Bu ilgi, şüphesiz Rus çarlığının yayımlacı siyaseti yanında özellikle Doğu Türkistan coğrafyasıyla ticarî ilişkileri ilerletmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu bağlamda Ruslar, askerî ve ticarî anlamda bu bölgeye yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmanın yanında buradaki yönetim ve halkla iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışmışlardır. Rusların Doğu Türkistan topraklarına yönelik faaliyetlerine bakıldığında, bunların daha çok Rus tüccar ve araştırmacı-seyyah askerler vasıtasıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Rus tüccarlar tarafından Doğu Türkistan coğrafyasında bulunan farklı şehirlere ticaret kervanlarının çeşitli emtialar getirdikleri ve bunları satın karşılığında kendilerine gerekli olan hammaddeyi bu coğrafyadan temin ettikleri, dolayısıyla Çarlık Rusya'sıyla Doğu Türkistan arasında ticarî ilişkilerin başladığı görülmektedir. Böylece Ruslar, ticaret kervanları üzerinden bölge hakkında bilgi sahibi olmaktaydı. Rusların bölge hakkında bilgi edinme yollarından bir diğeri ise Rus araştırmacı-seyyah askerlerdir. Resmî Rus makamlarından aldıkları talimatlar doğrultusunda bu askerlerin seyahatleri boyunca kendilerine eşlik etmek maksadıyla maiyetlerine verilen şahıslarla araştırma yapacakları bölgelere seyahat ettikleri, seyahatleri esnasında topladıkları bilgileri raporlar halinde Rus Çarlığına sundukları görülmektedir. Bu raporlar daha sonra kitaplaştırılarak yayımlanmıştır. Çalışmamızda Rus araştırmacı-seyyah askerlerden biri olan Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in hayatı, eserleri ve "Hindistan'dan Fergana'ya" adlı eserinde Doğu Türkistan tarihi üzerine vermiş olduğu malumatlar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in Hayatı:

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Rus araştırmacı-seyyah, asker ve doğu bilimcilerinden biri Vasiliy Fedoroviç Novitskiydir. Novitskiy, 13 Mart 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Aile olarak kendisi Smolensk bölgesi soylularındandır. Eğitimini Polotskiy askerî lisesi, Mihailovski topçu okulu ve genelkurmay başkanlığına bağlı Nikolay akademisinde 1895 yılında tamamlamıştır. Buradan mezun olunca 1889 yılında Varşova kalesi topçu kuvvetlerine geçmiştir. Genelkurmay başkanlığı hizmetine 1896 yılında Petersburg askerî bölgesinde birinci muhafız süvari tümeni karargâh başyaveri ve birinci muhafız piyade tümeni karargâh başyaveri olarak girmiştir. 1897 yılında yüzbaşılık rütbesine yükselmiştir. 1899 yılında II. Türkistan atış taburu bölük komutanı olmuştur. Ardından 1900 yılında I. Kolordu karargâhında özel bir görev için ober-ofitser⁴ olmuştur. 1901 yılında Askerî Kayıt Komitesi ve Ana Karargâh Kalemî yardımcı sekreteri olarak çalışmış, sonrasında da yarbay rütbesine yükselmiştir. 1903 yılında Ana Karargâh Masası komutanı, 1904 yılında Ana Karargâh Bölümü komutan yardımcısı olmuştur. Yine 1904 ekiminde II. Mançur ordusunu komuta eden özel görevli kurmay subay olarak atanmış, 1905 yılı nisan ayında albaylığa yükselmiştir. 1904-1905 yılında meydana gelen Rus-Japon savaşına katılmıştır. 1906 yılında Genelkurmay Başkanlığı sekreteri (Bashanov, 2005: 172); daha sonra genelkurmay karargâhında tuğgeneral rütbesinde 73. piyade tümenini

² Fransızca yazılmış olan eserlere J. L. Dutreuil De Rhins, Mission Scientifique dans La Haute Asie 1890-1895, Paris 1898 adlı kitap örnek olarak verilebilir.

³ Bu eserlere Robert Shaw, Visits to High Tartay Yarkand, and Kashgar. London 1871 adlı kitap örnek olarak verilebilir.

⁴ Çarlık Rusya'sı ordusunda binbaşı rütbesinin altında, fakat yüzbaşı rütbesinden daha yüksek askeri unvan. Vladimir Dall, Tolkoviy Slovar Jivago Velikoruskago Yazıka, Tom. II, 1881 Saint-Peterburg, s. 597.

kumanda etmiş (Spisok Generalam⁵, 1916: 126) ve 1916 yılında tümgeneral olmuştur. Sonrasında Savaş Bakanı yardımcısı, II. Sibiryaya Ordusu Kolordu komutanı, 12. orduyu komuta eden komutan ve I. Dünya Savaşı'nda Kasım 1917 tarihinde kuzey cephesinde başkumandan olarak hizmet etmiştir. Bu görevlerden sonra Aralık 1917 tarihinden itibaren Nikolayevskiy Askerî Akademisinde olağanüstü profesör olarak çalışmıştır. Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla birlikte 1918 ekim ayında kızıl orduya katılmıştır (Jukov, 1967: 281). Rus Genelkurmay Akademisinde askerî tarih alanında vermiş olduğu derslerle 1918-1919 yıllarında da devam eden Novitskiy, 15 Ocak 1929 yılında Moskova'da 60 yaşında vefat etmiştir. Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in aile hayatına bakıldığında, bu konuda kaynaklarda pek fazla bilgi verilmemekle birlikte tam olarak tarihini tespit edemediğimiz kendisine ait bir fotoğraftan ailesi olduğu ve ailesinden bir kız çocuğuna sahip bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında incelediğimiz eserlerden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, kendisi gibi Çarlık Rusya'sı ordusunda görev yapan iki erkek kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kardeşlerden ilki 1870-1944 yılları arasında yaşayan ve Rus Çarlığı Ordusunda tuğgeneral rütbesine kadar yükselen Fedor Fedoroviç Novitskiy'dir. Bir diğer kardeşi ise 1867 yılında doğup 1931 yılında ölen Tümgeneral Yevgeniy Fedoroviç Novitskiy'dir (Zalesskiy, 2003: 454-455). Askerî hayatının dışında Novitskiy'in ilmî araştırmalarına bakıldığında, hayatında yaptığı incelemeler ve araştırmalarla her iki vazifeyi de en iyi şekilde yerine getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda o, seçkin bir asker doğu bilimci, seyyah ve sosyal-politik konuları inceleyen değerli bir bilim adamıdır. Kendisi Hindistan, Kuzey Batı Tibet, Doğu Türkistan, Pamir ve Moğolistan üzerine araştırmalarıyla tanınmıştır (Bashanov, 2005: 173).

2. Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in Eserleri:

Rus ordusunun önemli generallerinden biri olan Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in ilmî hayatına bakıldığında, askerlik mesleğinin yanında yapmış olduğu seyahatler, ilmi araştırmalar ve katılmış olduğu savaşlar, onun yazarlık hayatına önemli derecede tesir etmiştir. Bu hayatın kendisine kazandırmış olduğu bilgi ve beceri, 1911 yılında hazırlanmasına başlanılıp 1915 yılında tamamlanan 18 ciltlik "Voyennaya Entsiklopediya" adlı Rus askeri tarihinin en önemli şaheserlerinden biri olan bu eserin oluşturulmasında onu redaktör olarak ön plana çıkarmış, böylece Çarlık Rusya'sı tarih araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuştur⁶. Bu bağlamda Novitskiy, ilmi deneyimlerini 1918-1919 yılları arasında Rus Genelkurmay Akademisinde askerî tarih alanında vermiş olduğu derslerle öğrencilere aktarmayla kalmamış, eserlerini bastırıp ilim camiasına kazandırmak suretiyle bu durumu daha ileri boyutlara taşımıştır. Yazarın bilimsel faaliyetlerine bakıldığında, özellikle eserlerinde kaleme aldığı I. Dünya Savaşı, Rus Japon savaşı gibi askerî ve siyasî konular yanında, İstanbul, Mısır, Hindistan, Seylan, Doğu Türkistan ve Moğolistan coğrafyasına dair verdiği siyasî, kültürel ve etnografik bilgiler onun eserlerinin günümüzde dahi değerini hala koruduğunu göstermektedir. Fakat günümüzde diğer bazı Rus tarihçiler ve onların eserleri gibi Novitskiy'in şahsı ve eserlerinin de tarih camiasında

⁵ 1916 yılında basılan ve her sene yıllık olarak Rusya Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan Spisok Generalam Po Starşinstvu, adlı bu eserde Rus ordusunda görevli bütün Tümgeneral ve Tuğgenerallerin adları ve buldukları görevler yanında, 1916 yılında terfi eden, istifa etikten sonra yeniden göreve başlayan, Görevden çıkarılan, görevden kovulan ve ölen tümgeneral ve tuğgenerallerin adları yer almaktadır.

⁶ 18. ciltten oluşan "Voyennaya Entsiklopediya" (askeri ansiklopedi) adlı bu eser, Rus askeri tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Eser alfabetik sıraya göre hazırlanmış, her harfin altında o harfle başlayan madde başlıklarına göre bilgi verilmiştir. Eserin "A" harfi Genelkurmay karargâh albayı B. F. Novitskiy, yarbay A. V. Fon-Şvarts, albay V. A. Apuşkin ve yüzbaşı G. K. Şultz redaktörlüğünde 1911 yılında İ. D. Stin matbaasında Moskova'da yayımlanmıştır. Genel itibarıyla bu ansiklopedide Rus ordusunda görev yapmış askerler yanında, Rusya'nın deniz ve kara orduları, geçmişte yapılmış olan muharebeler, yerleşim yerleri ve askeri araştırma gezileri hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Rusya coğrafyasıyla sınırlı kalmayan bu eser, Fransa, İspanya, Avusturya, Portekiz, Prusya, İsveç ve Gürcistan ordularında görev yapmış bazı askerler hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca eserde askeri haritalar, kıta haritaları ve savaşları betimleyen resimler de bulunmaktadır.

gerekli yere sahip olmadığı görülmektedir. Novitskiy'in kaleme aldığı bazı eserler şunlardır:

2.1. Po Stranam Poludennım (Puteviye Oçerki Egipta, Tseylana i İndii): Öğle ülkelerine (sıcak ve güneşli ülkeler) (Mısır, Seylan ve Hindistan'a) seyahat denemesi:

Novitskiy'in 1908 yılında kaleme aldığı bu eser 211 sayfa olup Saint-Peterburg'da V. K. Şneur matbaasında basılmıştır. Bu eserde İstanbul, Mısır, Seylan, Bombay, Bengal, Lahor, merkezî Himalayalar ve Benares Tapınağı hakkında bilgi verilmektedir. Yazar'ın verdiği bilgilere göre seyahate Rusların en büyük gemilerinden biri olan İmparator II. Nikolay gemisiyle çıkmıştır. II. Nikolay gemisi, 7885 tonluk yük taşıma kapasitesinde olup tek pervaneli ve 3400 beygirlik bir güce sahiptir (Novitskiy, 1908: 4).

2.2. Boyeviye Deystviya vı Belgii i Frantsii Osenyu 1914 Goda: 1914 Yılı Sonbaharında Belçika ve Fransa'daki Savaş Harekatları:

Bu eser, Profesör Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in Sovyetler Birliği Genelkurmay Akademisinde 1919-1920 yılları arasında öğrenci askerlere verdiği ders notlarından meydana getirilmiştir. 256 sayfa olan eser Genelkurmay Başkanlığı Akademisi Basımevinde 1920 yılında Moskova'da yayımlanmıştır. Eserde I. Dünya Savaşı'nın sebepleri, savaşın askerî harekât alanı, tarafların askerî kuvvetleri ve planları hakkında bilgi verilmektedir.

2.3. Mirovaya Voyna 1914-1918 g.g. (Kampaniya 1914 Goda vı Belgii i Frantsii): 1914- 1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı (1914 yılında Belçika ve Fransa'ya Sefer):

Yazarın bu eseri, 1920 yılında basılan "Boyeviye Deystviya vı Belgii i Frantsii Osenyu 1914 Goda" adlı eserinin daha geniş hacimlidir. Eserde I. Dünya Savaşına katılan Alman, Fransız, İngiliz, Belçika ordularının askerî kuvvetleri ve savaş planları daha detaylı olarak açıklanmıştır. Kitabın sonunda toplam 19 harita bulunmakta olup bu haritalarda Almanya, Fransa, İsviçre, Belçika ve Hollanda toprakları üzerindeki savaş alanları ayrıntılı olarak gösterilmektedir. 516 sayfadan oluşan eserin Novitskiy tarafından yazılan önsözünde, 1925 yılında gosudarstvennoye voyennoye izdatelstvo (Askeri Devlet Matbaası) basımevinde yayımlandığı anlaşılmaktadır

2.4. Ot Şahye K Mukdenü (Ot Nastupneniya K Oborone): Şahye'den Mukden'e (Hücumdan Savunmaya):

Eser, Saint-Peterburg'da 1912 yılında V. A. Berezovskiy matbaasında basılmıştır. Kitap, hacim olarak 392 sayfa olmakla birlikte, buna ilaveten kitabın son kısmında yazar tarafından 204 sayfa açıklayıcı not içermektedir. Yazarın verdiği bilgilere göre eser 14 Eylül 1904 tarihinden 15 Ocak 1905 tarihine ve bu tarihten de 25 Şubat 1905 tarihine kadar Rusların, Japon ordularıyla Mançurya bölgesinde cereyan eden savaşları hakkında bilgi verir. Novitskiy s. XIII. Novitskiy'e göre savaş, 26-27 Haziran 1904 tarihinde geceleyin Japon donanmasının Port-Artur limanında demirli bulunan Rus donanma gemilerine ani saldırılarıyla başlamıştır (Novitskiy, 1912: XV).

2.5. Puteşestviye Po Mongoliyu: (Moğolistan'a Seyahat):

1905 yılında Japonya ile Rusya arasında barış anlaşması imzalandıktan sonra Novitskiy'in Rus Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığına Doğu Moğolistan coğrafyasına ilmi bir seyahatin yapılması doğrultusunda bir önerisi olmuştur. Bu öneri üzerine genelkurmay başkanlığının emri üzerine 3000 rublelik bir ödenek ayrılmasına karar verilmişti (Novitskiy, 1911: 1). Daha sonra genelkurmay başkanlığı tarafından gerekli izin hızlı bir şekilde çıkmıştır. Gerekli iznin çıkmasının ardından ilmi geziye çıkış noktası olarak

Zabaykal bölgesindeki Kyahinsk ve Troistskosavsk şehirleri seçilmiş, buradan hareketle doğu Moğolistan coğrafyasında yer alan Urga ve Hinkan dağları topraklarında 7 ay boyunca ilmi araştırmalarda bulunulmuştur. Askeri Topografi Başkanlığı'nın emriyle haritacı ve topograf M. O. Krukovskiy bu gezide Novitskiy'e yardımcı olarak atanmıştır. Daha sonra Rus Askeri Konseyi, ilmi seyahat için görevlendirme süresi boyunca Novitskiy ve onun yardımcısı M. O. Krukovskiy'in gezi harcamaları ve günlük harcamalarına ayrıca bir para tahsis etmek suretiyle gezi için para iznini önemli derecede arttırmıştır. Bu doğrultuda ilmi araştırma için Zabaykal bölgesine gelindiğinde Zabaykal Kazak ordusu 1. Çitinsk alayından 6 Kazak (Karkin, Badmayev, İvanov, Munkuyev, Galsanov, Katikov) bu gruba yardım maksadıyla görevlendirilip Troitskosavsk şehrinde gezi grubuna katılmıştır (Novitskiy, 1911: 2). Gezi grubunun güvenlik ve emniyetini sağlama doğrultusunda bu gruba dahil edilen Kazak askerlerinin her biri tüfek taşımakla birlikte bunlara ilaveten tüfekler için yüz elli kurşun birkaç toplu tabanca ve iki av tüfeği bulundurmaktaydı (Novitskiy, 1911: 8). Yazarın bu eserinin içeriğine bakıldığında Urga, Dolon Nur ve Troitskosavsk şehirlerinin dağlık bölgeleri ve Hingan dağları arazisini araştırma alanı olarak seçtiği, bu bölgelerde bulunan dağlar, nehirler, vadiler, stepler ve göller hakkında bilgiler verdiği ve zikredilen bölgelerin dağlık alanlarında yaşayan insanlar, hayvanlar, kuşlar ve çiçekler hakkında değerli araştırmalar yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda yazar, gezmiş olduğu dağlık bölgelerden yükselti, meteoroloji, çiçek ve hayvan türlerine dair elde ettiği verilerin genel bir listesini eserinin sonunda tablolar halinde vermiş, ilmi araştırma alanlarının haritasını da vermek suretiyle eserini tamamlamıştır. 1911 yılında Saint-Peterburg'da voyennaya tipografyada (askeri matbaa) basılan yazarın bu eseri 400 sayfadan oluşmaktadır.

2.6. Voyenniye Oçerki İndii (Hindistan Askeri Notları):

Yazarın genelkurmay başkanlığında yarbay rütbesinde çalışırken kaleme aldığı bu eser, 191 sayfa olup 1901 yılında Saint-Peterburg'da Ekonomiçeskaya Tipografiya da basılmıştır.

2.7. İz İndii v Ferganu (Hindistan'dan Fergana'ya):

XIX. yüzyıl Doğu Türkistan tarihi hakkında bizlere bilgi veren kaynaklardan biri de Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy tarafından yazılmış olan "İz İndii v Ferganu" (Hindistan'dan Fergana'ya) adlı eserdir. Bu eser, ilmi amaçla Novitskiy'in 1898 yılının ocak ayında Rusya İmparatorluğu Coğrafya Cemiyeti'nin finansal desteğinde (Novitskiy, 1903: I) geçici görevlendirmeye sekiz aylığına İngiltere'nin sömürgesi altında bulunan Hindistan'a düzenlenmiş olan seyahati sırasında kaleme alınmıştır. 1903 yılında Sankt-Peterburg'da basılan bu kitap, hacim olarak 297 sayfadır. Bu eserin planı ve eserde geçen başlıklar şunlardır: Eserine önsözle başlayan yazar, Keşmir başlığı altında postadan Sirinagar'a, Sirinagar'da ikamet, Sind nehri vadisinde gibi alt başlıklarla konuya giriş yapmıştır. Ladak başlığı altında Drasa nehri vadisinde, Drasa nehrinden İnd nehrine, İnd nehri, Ley şehrinde ikamet, Ley şehrinde Şeyok nehrine, Şeyok nehri ve Nubr alt başlıkları verilmiştir. Karakoram yüksek yaylası başlığı altında kar ve buzullar arasında, yeniden Şeyok vadisinde, Karakoram'dan Şahidullah'a adlı alt başlıklar bulunmaktadır. Raskem başlığı altında güney Raskem'in dar boğazında, Raskem dağlarında son günler adlı alt başlıklar işlenmiştir. Kaşgariya başlığı altında güney Kaşgariya'nın ovalarında, Kargalıktan Yarkent'e, Çöl sınırında, Kaşgar'da ikamet, Tiyan-şan Dağları önünde, Alay şehri gibi alt başlıklar verilerek eser tamamlanmıştır. Eserin son kısmında ekler bulunmaktadır. Ekler kısmında yazar tarafından geniş bir meteoroloji tablosu verilmekle birlikte genişçe bir indeks verilmiştir. Bu indekste, kitapta geçmiş olan coğrafi adlar yanında Latince bitki ve hayvan isimlerinin listesi bulunmaktadır.

2.7. 1. Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in İz İndii v Ferganu (Hindistan'dan Fergana'ya) Adlı Eserinde Doğu Türkistan:

Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'in "İz İndii v Ferganu" adlı eserinde verdiği bilgilere göre Doğu Türkistan halkı etnografik olarak 3 bölümden oluşmaktadır. Asıl nüfus yerli Türk asıllı Sart'lardır. Bunlar Rus Türkistan'ındaki yerli halkla aynı soydan gelmektedir. Bunun yanında göçmen yani konar-göçer Kırgızlar ve yerleşik Çinliler⁸ Doğu Türkistan halkını oluşturan diğer yerli gruplardır. Bunların içinde dinsel anlamda Sartlar ve Kırgızlar İslam dinine inanırlar ve bölge Türkçesi'yle konuşurlar. Sartlar genelde tarım ve ziraat yanında ticaretle uğraşırlar. Kırgızlar sadece hayvancılıkla uğraşırlar. Çinliler orduda hizmet eden sınıfı oluşturma yanında az da olsa ticaretle meşgul olurlar. Yönetimde Doğu Türkistan, Çin imparatorluğunun en batıdaki eyaletidir ve buraya Sin Tsiyan denmektedir (Novitskiy, 1903: 191). İdari anlamda Doğu Türkistan bölgesini Kaşgarlı Dao-taolar yönetmekte olup, bunlar sulama işleri, ziraatin kontrolü, vergi toplanması ve posta işlerine de bakarlardı (Novitskiy, 1903: 242-243). Dil olarak Doğu Türkistan'da yaşayan Sartların konuştuğu Türk dili ile Rus Türkistan'ında konuşulan lehçe arasında Doğu Türkistan Türkçesine Çinlilerle beraber yaşadıklarından dolayı bazı Çince kelimelerin girmesi dışında pek fark yoktur (Novitskiy, 1903: 191). Bu bölgenin halkı (Doğu Türkistan Türkleri) kendi anavatanlarını işaret etme babında çok eski zamanlardan beri kendi kabilelerinin adının nereden geldiğini dahi bilmezlerdi. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Doğu Türkistan coğrafyasında kabilecilik anlayışı (boy sistemi) kalmış olduğundan burada insanlar birbirlerini adlandırmada bölgedeki şehir adlarına nispetle birbirlerini Kaşgarlı, Yarkentli, Hotanlı, ve Turfanlı olarak tasvir ederlerdi. Yine aynı şekilde burada bütün halkı isimlendirmek için genel bir kabile adının olmaması ve bu birliğin yerine şehir birliğinin olması Doğu Türkistan'da düşmana karşı güçsüzlük yaratmış, neticede herkes kendi şehrini korumaya çalışmıştır (Novitskiy, 1903: 231). Bu durum özellikle XIX. yüzyılda Doğu Türkistanlıların Çinlilere karşı vermiş oldukları askerî mücadelelerde başarısız olmalarına neden olmuştur. Novitskiy'in verdiği bilgilere göre Doğu Türkistan coğrafyasında yukarıdaki yerli halklardan başka dıştan gelen bazı halklar da yaşamaktaydı. Bunların içinde özellikle komşu Fergana'dan gelen ticaretle meşgul olan Sart tüccarlar bulunmaktaydı. Bunlar Doğu Türkistan'da Andicansı (Andicanlılar) olarak adlandırılıyorlardı (Novitskiy, 1903: 213). Andicanlı tüccarların bu bölgedeki faaliyetlerine bakıldığında özellikle Kaşgar şehrinde Andicanlılar ticareti ellerinde bulundurmakla beraber, bu şehirde Batı Türkistan'dan getirmiş oldukları malları depoladıkları ve fiyat koydukları büyük kervansaraylara sahiptiler (Novitskiy, 1903: 242). Ayrıca bu kervansaraylarda geceleme yani kalmakta mümkündü. Yine aynı şekilde Yarkent şehrinde de Andican kervansarayı bulunmakla birlikte burası da ticaret deposu

⁷ Burada Rus yazar Novitskiy'in XIX. yüzyılın sonlarında kaleme almış olduğu bu eserinde hem Doğu Türkistan'da yaşayan Türkleri, hem de Batı Türkistan'da yaşayan Türkleri Sart olarak adlandırdığı görülmektedir. Sart kelimesi anlam olarak sözlüklerde hiç Türkçe bilmeyen şehirli (Kaçalın, 2011: 992); kervan, tüccar (Caferoğlu, 2011, 198) manasında geçmektedir. Sart kelimesinin kullanımı hakkında bilgi veren diğer bir kaynağa göre Kırgızlar Doğu Türkistan'ın ve Orta Asya'nın vadilik yerlerinde yaşayıp ziraatle ve ticaretle uğraşan Türk ve İran dili konuşan halkın geneline Sart adını vermiştir. Olcobay Karatayev, Kırgız Etnonimder Sözdüğü, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2003, s. 157. Bunun yanında Sart kelimesinin karşısı olarak Türkistan coğrafyasında göçebe olarak bozkırlarda yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan halka İlat, yaşadıkları yerlere ise İlatiye adı verilmiştir. Yine bu konuda bkz. İlatiya: Konar-göçer toplulukların yaşadığı, dağlık bölgelerin genel adı (Bulduk, 2006: 194).

⁸ Çinliler hakkında Novitskiy'in verdiği bilgiler dikkate değerdir. Ona göre Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan Çinliler domuz ve köpek etini çok seviyorlardı. Özellikle köpek eti için ufak köpekleri alıp besliyorlardı (Novitskiy, 1903: 248).

⁹ Andican, Ferğana kıtasında (vadisinde) meşhur bir belde ismidir. Nam-ı Kadimisi adaktır (Buharî: 1898, 22). Günümüzde bu şehir Kırgızistan Özbekistan sınırında yer almaktadır. XIX. yüzyılda bu şehirden Doğu Türkistan coğrafyasına ticaret amacıyla gelenlerin çok olmasından dolayı bu şehirden gelenlere Andicanlılar adı verilmiştir.

yani mal deposuydu. Burası Rus uyruklu Türkistan tüccarlarına aitti. Burada Fergana'dan getirilen mallar depolanmaktaydı. Buradaki mallar ya satılır ya da Kaşgar'ın başka yerlerine yollanırdı (Novitskiy, 1903: 222). Yine Novitskiy'in verdiği bilgilere göre Yarkent'e seyahati sırasında kendisini karşılayan Rus uyruklu Sart tüccarlar giyim olarak yeni gömlek ve kar beyazı sarık giymekteydi. Yarkent şehrinde yaşayan bu tüccarlar, burada ticaretle uğraşmaktaydılar. Yazar, eserinde Andicanlıları tasvir ederken bunlardan sima olarak güzel, esmer tenli, yüzleri sakallı, uzun boylu, endamlı Asyalılar olarak bahseder. Onun gözlemlerine göre bunlar kar beyazı renkte sarık giyen, her türlü renkten parlak halatlar giyen, büyük atlara binen, Asya eyerleriyle eyer vurmuş, renga-reng kıyafetleriyle kendilerinde gayet güzel bir tablo oluşturmaktaydı (Novitskiy, 1903: 217). Novitskiy'in zikrettiği Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan diğer bir yabancı grup Hindistanlılardı. Bu Hindistanlılardan bir kısmı çok önceden beri Kaşgar'da yaşamakla beraber yerli halkın dilini de çok iyi öğrenmişlerdi (Novitskiy, 1903: 207). Fakat Yedi Şehir halkı Hindistanlıları pek sevmezler ve küçümserlerdi. Bunun en önemli sebebi Hindistanlıların genelde Doğu Türkistan'da faizcilikle uğraşmalarından kaynaklanmaktaydı (Novitskiy, 1903: 225). Rus yazar Novitskiy'in Doğu Türkistanlılar hakkında bilgi verdiği diğer bir konu giyimdir. Ona göre buradaki Sartlar Rus Türkistan'ındaki insanlar gibi giyinmekteydi. Sartlar çeşitli, uzun gömlekler, yumuşak kürkler ve deriden imal edilmiş lastikler giyme yanında başları traşlı olup desenli takke giyerlerdi. Sartlar Resmî gün ve törenlerde sarık pek takmazlardı. Bu bölgede yaşayan Sart kadınlarının giyimine bakıldığında özellikle Kaşgar'da Sart kadınları uzun renkli gömlek, renkli pantolon ve farklı türden gömlek giyerlerdi. Baş giyimi olarak yuvarlak kürkten şapka veya renkli kumaştan başı örten bir kumaş parçası takarlardı. Ayakkabı olarak deriden yapılmış altı lastik yumuşak çizme giyerlerdi (Novitskiy, 1903: 236). Ayrıca Sart kadınları yaz elbisesi olarak uzun, kaba gömlek giyer ve başörtüsü takarlardı. Pazarda gezen Sart kadınlarına gelince bunlar sokaklarda pek görünmezlerdi. Sokakta erkeklerle karşılaştıklarında (ki özellikle Avrupalılarla) yön değiştirerek başka tarafa saparlardı (Novitskiy, 1903: 222). Doğu Türkistan'da yaşayan Sartların yemek kültürlerine bakıldığında, bunlar ekmeği kesmez, elleriyle bölerek yerlerdi. Doğu Türkistan Türklerinin en önemli yemeklerinden biri olan çorba (şurpu) koyun etinden yapılmakla birlikte içine biber ve kök dışında farklı baharatlar da katılmaktaydı. Bu çorbaların farkı içine katılan sebzelerden kaynaklanıyordu. Bazılarının içine patates, bazılarının içine de lahana yahut havuç katılmaktaydı. Yemeklerde çorbadan sonra Türkistan pilavı gelirdi. Bu pilav pişmiş koyun kuyruk yağının içine, pirinç, büyük parça koyun eti, havuç ve üzüm katılmak suretiyle hazırlanırdı. Yazar Novitskiy, bu pilavı Yarkent'te Mirza Can'ın evine misafir olduğunda yediğini ifade eder. Yerliler pilavı yerken önce pilavın içindeki koyun etini parçalar, daha sonra elleriyle pilavı ve bu eti yerlerdi. İnsanlar pilav yedikten sonra yenilen yemeğin yağlı olması dolayısıyla muhakkak ellerini yıkarlardı (Novitskiy, 1903: 219). Novitskiy'in pazarlar ve buralarda satılan ürünler hakkında verdiği bilgilere göre bu bölgedeki pazarlardan biri Yarkent pazarıydı. Burada pazar, üzerinde dükkânlar olan ve üstü saman ve kamıştan yapılmış olan saçakla kaplı birkaç uzun, dar sokaktan oluşmaktaydı. Bu sokaklardaki dükkânların çoğu Sartlara aitti ki bunlar burada yiyecek, meyve, tarım veya ziraat aletleri satmaktaydılar. Çinliler ise bu pazarlarda Avrupa mallarının yanında getirmiş oldukları kâğıt, mürekkep, sabun, şemsiye, ayna fırça ve bunun gibi lüks malları satıyorlardı. Hemen hemen bütün Sart dükkânları dar, gösterişsiz ve kirliydi. Çinlilerin dükkânları ise geniş ve temizdi. Dükkânlar arasında çok sık çayhanelere rastlanmaktaydı. Burada sıcak çay ve yerlilerin farklı yemekleri satılmaktaydı. Şekil ve içerik olarak Yarkent pazarı Türkistan (Batı Türkistan) pazarlarına benzemektedir. Bu pazarlarda gürültü patırtı eksik olmazdı. Pazarlarda bulunan alıcı ve satıcılar bağırarak ürünlerini satmak suretiyle ticaret yaparlardı. Yazara göre sadece bunu Asyalılar yapabiliyordu. Yani bu durum Asyalılara (Türkistanlılara) özgü bir davranıştı. Pazarlarda çalışan ve alışveriş yapan insanlar için en önemli dinlenme ve yemek yeme

yerlerinden biri çayhanelerdi. Bu buğulu çayhanelerde, Sartlar her zaman ateşin yanı başında oturup sıvanmış kollarıyla yabani sesleriyle ateşin önünde serilmiş olan farklı yemeklerin adlarını haykırıyorlardı (Novitskiy, 1903: 221). Novitskiy'in bu bölgede kullanılan paralar ve onların karşılaştırmalı değerleri hakkında verdiği bilgilere değinirsek, Kaşgar'da iki türlü gümüş kullanılmaktaydı. Bunlardan birincisi işlenmemiş has gümüş ki buna yambu denilmekteydi. Yambu'nun ağırlığı $4^{1/2}$ funt değerindeydi. İkinci olarak burada farklı ölçülerde gümüş madeni paralar kullanılmaktaydı. Kullanılan bu gümüş madeni paralara tenge denilirdi. Bu zamanda 1 Hindistan rupisi 60-65 kopeyka'ya eşdeğerti. Bu da 6 Kaşgar tengesine tekabül etmekteydi. 1 tenge ise yaklaşık 10-11 kopeyka değerindeydi. Bunun yanında 1 yambu'nun nominal değeri 1100 tenge idi. Bu da 183 Hindistan rupisi ve 120 rubleye denk gelirdi. Hatta yambu Ladak şehrine göre burada daha pahalıydı. Yazar Doğu Türkistan'da bulunan Kargalık adlı yerde 3, 6 ve 8 tenge gümüş madeni para gördüğünü ifade etmekle birlikte, bunların hepsinin üstünde Türkçe yazı bulunduğunu belirtmektedir (Novitskiy, 1903: 206). Bunların dışında yazarın bilgi verdiği diğer bir konu ise bu bölgede yetişen ürünlerdir. Ona göre Yarkent şehriyle Kargalık arasında buğday, pirinç, arpa, darı, mısır, bezelye ve bakla gibi tarımsal ürünler yetişmekteydi. Sebze olarak güney Rusya'da yetişen her şey burada da yetişirdi. Ayrıca burada atlar için Rus Türkistan'ında olduğu gibi yonca ekilirdi. Diğer faydalı ekilen ürünler ise tabak yani tütün, keten, kenevir ve pamuktan oluşmaktaydı. Meyvelerden ise üzüm, kayısı, şeftali, kavun, karpuz, elma ve armut yetiştirilmekteydi. Rus araştırmacı Novitskiy'in hakkında bilgi verdiği diğer bir konu ise Doğu Türkistan'da bulunan çayhanelerdir. Özellikle yazarın Doğu Türkistan pazarlarını tasvir ederken anlatmış olduğu çayhanelerde yemek verilmesi bilgisinde bu mekânların günümüzdeki lokantalar tarzında bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliğinin dışında yazarın anlattığına göre Şauşam pazar adlı kışlak Yarkentle Kargalık arasında yer almakta olup burada da çayhane bulunmaktaydı. Burası halk çay eviydi. Novitskiy burayı narodnaya çayhana (halk çayevi) olarak isimlendirmekteydi. Bu çayhanelerde insanlar çay içmenin yanında (yazın sıcağına karşı) kavun yiyerek serinlerlerdi (Novitskiy, 1903: 210). Bunların yanında Rus yazar Novitskiy eserinde Kaşgar'da bulunan Rus elçiliğinden de bahseder. Ona göre 1860 yılında Çarlık Rusyası'yla Çin devleti arasında imzalanan Pekin antlaşması ile Rus konsolosluğunun Doğu Türkistan'da kurulmasına karar verilmişti. Bu anlaşma 1864 yılında Doğu Türkistan'da Atalık Gazi Muhammed Yakup Bey tarafından Kaşgar Hanlığı'nın kurulması dolayısıyla gerçekleşmemiştir. Bu hanlığın 1877 yılında Çinliler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra 1882 yılında Doğu Türkistan'da Rus elçiliği açılmış, birinci Rus konsolosu olarak Nikolay Feodoroviç Petrovskiy¹⁰ atanmış ve 20 yıl bu görevi sürdürmüştür (Novitskiy, 1903: 238).

Sonuç:

Rusya İmparatorluğunun 20. yüzyılın başlarındaki en seçkin asker, doğu bilimci, seyyah ve sosyal-politik konuları inceleyen değerli bir bilim adamlarından biri, yaptığı çalışmalarla I. Dünya Savaşı, Rus Japon savaşı gibi askeri ve siyasi konular yanında, Mısır, Hindistan, Seylan, Doğu Türkistan ve Moğolistan coğrafyasına dair siyasî, kültürel ve etnografik anlamda bilgiler veren Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy'dir. Yazarın Doğu Türkistan araştırmalarına bakıldığında Hindistan'dan Fergana'ya seyahati esnasında kaleme aldığı "İz İndii vı Ferganu" (Hindistan'dan Fergana'ya) adlı eser, XIX. yüzyılın son yıllarındaki Doğu Türkistan tarihini bilme ve anlama noktasında büyük bir öneme sahiptir.

¹⁰ Nikolay Fedoroviç Petrovskiy 1837 yılında dünyaya gelmiştir. 1908 yılında vefat etmiştir. 1882 yılından 1903 yılına kadar Kaşgar şehrinde Rus konsolosu vazifesini ifa etmiştir (Klyastorniy ve Kolesnikov, 1988: 69). Diğer bir eserde verilen bilgilere göre, Moskova'da ikinci askerî liseyi bitiren Petrovskiy, buradan Astrahan muhafız alayına geçmiş, burada hizmet ettikten sonra Aleksandrovskaaya askerî lisesinde Rus dili dersleri vermeye başlamıştır. Fransızca, Almanca ve İngilizce bilen Petrovskiy bu dillerin yanında Türkçe de bilmekteydi (Kononov, 1989: 189).

Bu eser, zikredilen yüzyılın sonlarında Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerin idari, sosyal, kültürel, ticarî ve zirai faaliyetleri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bunlara ilaveten eserde bölgede yaşayan Çinliler, Kırgızlar yanında Çarlık Rusya'sına bağlı Batı Türkistan coğrafyasından ticari amaçlarla Doğu Türkistan coğrafyasına sonradan göç edip yerleşen Andicanlılar hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda, yapılan çalışmanın Doğu Türkistan tarihini Türk tarihçileri ve okurlarına daha da yakınlaştıracak ve bu alandaki araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- BASHANOV, Mihail. K. (2005). *Russkiye Voyenniye Vostokovedı (Rus Askerî Doğu bilimcileri)*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.
- BUHARÎ, Şeyh Süleyman Efendi. (1298). *Lüğat-ı Çağatâyi Türk-i Osmâni*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- BULDUK, Üçler. (2006). *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dik Kurumu Yayınları.
- DALL, Vladimir. (1881). *Tolkoviy Slovar Jivago Velikoruskago Yazıka*. Tom. II, Saint-Peterburg: M. O. Volf.
- JUKOV, E. M. (1967). *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*. Tom. 10, Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- KAÇALİN, Mustafa S. (2011). *Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dik Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1999). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KARATAYEV, Olcabay. (2003). *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- KLYAŞTORNIY, S. G. ve Kolesnikov, A. A. (1988) *Vostoçny Turkestan Glazami Russkih Puteşestvennikov*. Alma-ata: İzdatelstvo Nauka.
- KONONOV, A. N. (1989). *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov*. Moskva: Nauka.
- NOVİTSKİY, V. F. (1901). *Voyenniye Oçerki İndii*. Saint Peterburg: Ekonomiçeskaya Tipografiya.
- NOVİTSKİY, V. F. (1903). *İz İndii vı Ferganu*. Saint-Peterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk. Saint Peterburg.
- NOVİTSKİY, V. F. (1908). *Po Stranam Poludennım (Puteviye Oçerki Egipta, Tseylana i İndii)*. Moskva: V. K. Şneur.
- NOVİTSKİY, V. F. (1911). *Puteşestviye Po Mongoliyu*. Saint Peterburg: Voyennaya Tipografiya.
- NOVİTSKİY, V. F. (1912). *Ot Şahye K Mukdenu (Ot Nastupneniya K Oborone)*. Saint-Peterburg : V. A. Berezovskiy.
- NOVİTSKİY, V. F. (1920). *Boyeviye Deystviya vı Belgii i Frantsii Osenyu 1914 Goda*. Moskva: İzdaniye Akademii Generalnogo Ştaba.

NOVITSKIY, V. F. (1925). *Mirovaya Voyna 1914-1918 g.g.* (Kampaniya 1914 Goda vı Belgii i Frantsii). Moskva: Gosudarstvennoye Voennoye İzdatelstvo.

GENERALNIY ŞTAB. (1916). *Spisok Generalam Po Starsinstvu.* Petrograd: Voennoye Tipografiya.

ŞERBİNİN, V. G. (1994). *Yeni Rusça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Multilingual Yayınları.

VOENNAYA ENTSİKLOPEDIYA. (1911). *“A” Harfi.* (Red. Vasiliy Fedoroviç Novitskiy ve Diğ.). Moskva: Tipografiya İ. D. Stin.

ZALESKIY, K. A. (2003). *Kto Bil Kto v Pervoy Mirovoy Voyne.* Moskva: İzdatelstvo Astrel.

Ek: Tümgeneral Vasiliy Fedoroviç Novitskiy

